

Antun Šundalić
SELO – IZ AUTENTIČNOSTI U
NEPREPOZNTLJIVOST
Prilog sociološkom istraživanju
ruralnosti Slavonije i Baranje
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u
Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku,
Osijek, 2010., 271 str.

Knjiga Antuna Šundalića, *Selo – iz autentičnosti u neprepoznatljivost. Prilog sociološkom istraživanju ruralnosti Slavonije i Baranje*, zanimljiv je teorijski i empirijsko-istraživački utemeljen pokušaj sociološkog tumačenja ekonomskih, demografskih i sociokulturnih procesa koji zahvaćaju ruralni svijet Slavonije i Baranje. Knjiga sadrži predgovor, sedam poglavlja i dvadeset potpoglavlja, pri čemu prva tri poglavlja sadrže teorijska razmatranja, sljedeća tri posvećena su prezentiranju rezultata i komentaru provedenih empirijskih istraživanja, dok u posljednjom poglavlju autor zaključnim razmatranjima dobivene rezultate smješta u polazišni teorijski kontekst. Kako Šundalić ističe u *Predgovoru*, slavonski seljak i selo oduvijek bili oslonjeni na poljoprivredu, no kako u feudalnim vremenima tako i u modernom društvu, odnos centara moći prema selu i poljoprivredi često je bio maćehinski. Nasuprot političkoj dominaciji u feudalnom društvu, danas je poljoprivreda „vrući kumpir” kojeg se političari moraju riješiti kako bi razvoj sela učinili tržišno samoodrživim i uskladili ga s zahtjevima europskih integracija. Rastakanje poljoprivredne strukture iz doba socijalizma nije bilo praćeno nastajanjem osjetnijeg broja održivih individualnih poljoprivrednih gospodarstava, pa marginalizirana poljoprivreda još jače pojačava osjećaj periferizacije i margina-

lizacije Slavonije i Baranje u hrvatskim okvirima. Deagrarizacija i depopulacija slavonskoga sela krajnje su posljedice strateških lutanja i nebrige, ratne devastacije ovih prostora, ali i globalizacijskih kretanja kojima vlada nemilosrdno tržište koje ne oprašta nekonkurentnost.

U kulturološkom se smislu, kako autor navodi u eksplikaciji temeljnog pristupa ove knjige, selo oduvijek odlikovalo stopljenošću rada i svakodnevnice, ovisnošću o prirodnim ritmovima i tradicionalizmom najčešće utemeljenom na religiji. Moderno mu društvu oduzima ove značajke, a globalizacija ga čini nositeljem agrobiznisa čija uspješnost ovisi o tržišnoj utakmici. U ovakvoj utakmici ne mogu ili ne žele sudjelovati svi, pa se i populacijski sastav i identitet sela ubrzano mijenja. Nasuprot poljoprivredi kao dominantnoj djelatnosti od kojega žive svi stanovnici sela, dolazi do socioprofesionalne diferencijacije stanovništva, pa selo postupno nestaje kao specifični socijalni i kulturni ambijent. Ova promjena, nažalost, ne vodi prema povećanoj kvaliteti života i infrastrukturnoj opremljenosti, nego prema zaostalosti i siromaštvu.

Drugi dio knjige, naslovljen *Selo i seljak*, Šundalić započinje prikazom transformacije seljačkog društva od zatvorene i gotovo samodostatne cjeline do integralnog dijela industrijskog društva, odnosno transformacije „seljaka,” u „poljoprivrednika,”. Industrijalizacijom selo postaje izvorom sirovina i hrane za gradsko stanovništvo koje radi u drugim gospodarskim granama. Povećanje produktivnosti, kako u poljoprivredi tako i u industriji, pomiče znatan dio stanovništva u gradove i dovodi do ruralne emigracije. U Hrvatskoj se tako, prema statističkim podacima koje navodi

Šundalić, broj seoskog stanovništva u posljednjih pedesetak godina drastično smanjio – od 74,6% 1953. godine do samo 42,3% 2001. godine. Ovu promjenu prati i još drastičnija unutrašnja promjena sela. Seljak se pretvara u tržišnog aktera i postaje poljoprivrednik, a sve veća socijalna heterogenost sela očituje se u činjenici da se većina stanovnika sela više i ne bavi (isključivo) poljoprivredom. Ove strukturne promjene u potpunosti mijenjaju kulturni ambijent i identitet sela. Kako to Šundalić navodi, „selo kao zajednica povezana tradicijom i vjerom, solidarnošću i suradnjom, prirodom i radom, sve više se pretvara u ni po čemu specifično *naselje* pojedinaca zatvorenih u obiteljske krugove, različitih profesija i navika, različitih ambicija i ciljeva,„ (str.51). Rječnikom klasične sociologije – selo se iz zajednice pretvara u društvo. No, ova se sociokulturna promjena, kako ističe autor, ne mora nužno shvatiti kao potpuna detradicionalizacija i nestajanje seoske kulture. Moguće je pretpostaviti i da se događa ili može dogoditi svojevrsna modernizacija tradicije u kojoj se tradicija transformira i prilagođava novim okolnostima.

Upravo ispitivanje gore navedene postavke čini okosnicu trećeg dijela knjige, naslovljenog *Ruralni prostor*. U njemu Šundalić pokazuje da se modernistički odnos prema prirodi kao neiscrpnom izvoru resursa kojeg se može nemilosrdno iskorištavati i etički desubjektivirati na selu očituje kao postupno gubljenje simbiotičkog odnosa između ruralnog i prirodnog prostora. Stoga se i tradicijski balans između životnih potreba stanovnika sela i prirodne okoline pokazuje kao izravna posljedica antropocentrizma i potrošačkog materijalizma suvremene civilizacije.

Ovakav zaključak implicira i napuštanje naivnih modernističkih postavki po kojima se revitalizacija ruralnog prostora može svesti na tehničko-organizacijske napatke, kao i napuštanje uvriježene ideje po kojoj revitalizacija ruralne kulture nužno znači i retradicionalizaciju, vraćanje konzervativizmu i zaostalosti seoskog načina života. Razvoj postmodernog društva, kako sela tako i grada, danas se očituje u imperativu održivog razvoja u kojemu dolazi do inzistiranja na novim društvenim prioritetima u kojima „simboličko dolazi ispred materijalnoga, društvena racionalnost ispred ekonomske, ekološke i humane vrijednosti ispred gole ekonomske efikasnosti,„ (str. 104).

Ova teorijska promišljanja autor u četvrtom dijelu knjige, *Hipotetski okvir sociološkog istraživanja ruralnog prostora Slavonije i Baranje*, uobličava u dvije osnovne istraživačke hipoteze, koje je testirao u dva odvojena empirijska istraživanja. Prva se hipoteza odnosi na nastanak novog, posttranzicijskog identiteta ruralnog prostora Slavonije i Baranje. Ovom se hipotezom pokušavaju naći odgovori na pitanja nastaje li novi identitet, sastoji li se on od revitalizacije tradicionalnih vrijednosti, što danas uopće znači ruralni okoliš, može li se na selu i dalje govoriti o povjerenju i solidarnosti, je li novi identitet regionalno prepoznatljiv i sl. Sve su ove subhipoteze testirane u empirijskom anketnom istraživanju na uzorku (N=608) stanovništva triju slavonsko-baranjskih županija u travnju 2008. godine. Druga se hipoteza odnosi na odnos suvremenog sela prema modernoj informacijskoj tehnologiji, s naglaskom na primjenu u poljoprivrednoj proizvodnji. Ovu hipotezu autor testira pomoću podataka iz anketnog istraživanja

153 obiteljska poljoprivredna gospodarstva iz Slavonije i Baranje, provedenog u veljači 2010. godine.

Rezultati istraživanja prikazani u petom dijelu knjige, pod nazivom *Novi identitet ruralnog prostora*, pokazuju da se selo još uvijek percipira kao prostor kojega karakterizira jača tradicionalnost u odnosu na grad. S ovakvom se tvrdnjom, naime, složilo gotovo 80% sudionika istraživanja. Zanimljivo je i da ispitanici utjecaj tradicije najjačim doživljavaju na području religije, običajnosti, obiteljskog života te odnosa prema zemlji i poljoprivredi. Utjecaj tradicije, s druge strane, značajno je manji u području tehnologije, obrazovanja i zdravstvene zaštite. Ispitanici, dakle, smatraju da se seoska tradicija ne očituje u odbacivanju tehnoloških dostignuća, nego u zadržavanju određenih kulturnih obrazaca vezanih uz svakodnevni život.

Ovakav općeniti pogled na tradicionalnost sela ispitanici su uglavnom potvrdili i odgovorima na pitanja iz specifičnih mjernih instrumenata kojima su se mjerile pojedine sociokulturne dimenzije ruralnosti, a ovdje ćemo prikazati samo one najvažnije. Tako je mjerenje različitih aspekata religioznosti pokazalo da stanovnici sela nešto češće prihvaćaju tradicionalna kršćanska vjerovanja, iako je i u gradu, kao i u selu, prisutno preplitanje tradicijskog i netradicijskog odnosa prema religiji. Istraživanje je također pokazalo da se selo još uvijek vidi kao prostor u kojemu je tradicija i solidarnost prisutnija nego u gradu, iako je ovakva percepcija daleko od općeprihvaćenog (dijeli je oko 60% ispitanika). Osobito je zanimljiv podatak da je ova percepcija izraženija kod urbanih nego kod ruralnih stanovnika, što ukazuje da romantizaciju seoskog načina života od strane onih pr-

vih. Rezultati mjerenje odnosa prema prirodi također su intrigantni. Naime, iako se ogromna većina ispitanika slaže da je selo prirodnije okruženje u usporedbi s gradom, ne može se reći da je ekološki senzibilitet karakterističniji za stanovnike sela. Upravo suprotno, iako su i ruralni i urbani stanovnici vrlo kritični prema civilizacijskom odnosu prema okolišu i zabrinuti za njegovo stanje, stanovnici sela nešto češće gaje optimizam u pogledu mogućnosti da se sadašnji životni standard zadrži bez obzira na moguće katastrofalne posljedice po održivost okoliša. Kada su u pitanju namjere o mjestu nastavka života, rezultati su pokazali da većina seoskog stanovništva želi i dalje živjeti na selu, dok stanovnici grada žele ostati u njemu. Daljnja je analiza, međutim, pokazala da se ova želja kod stanovnika sela dobrim dijelom očituje kao izraz egzistencijalne nužde, a ne kao svojevoljni izbor. Naime, među najmlađim ispitanicima (onima do 30 godina) gotovo je podjednak broj onih koji žele živjeti na selu i u gradu, a želja za ostankom izrazito je prisutnija kod obrazovanijeg dijela populacije.

Po identitet pojedinca, a time indirektno i po identitet sela i grada, osobito je važan osjećaj pripadnosti pojedinim društvenim skupinama, odnosno osjećaj važnosti društvenog identiteta. Rezultati prikazani u ovoj knjizi pokazuju da je osjećaj pripadanja stanovnicima i sela i grada izuzetno bitan, pri čemu se izdvajaju osjećaj pripadanja obitelji i osjećaj pripadanja vlastitoj konfesiji. Šundalić na osnovu ovih rezultata zaključuje da su tradicijski oblici pripadanja još uvijek dominantni, iako se na osnovu jake naglašenosti pripadanja vlastitoj profesiji može govoriti i o individualiziranim oblicima identiteta. Šun-

dalić, međutim, ukazuje i na to da su svi oblici pripadanja znatno manje važni mobilnijim slojevima populacije – mladim, obrazovanijim i onima koji se ne bave poljoprivredom.

Rezultati drugoga istraživanja, provedenoga na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima i prikazanim u poglavlju naziva *Modernizacija poljoprivrede i novi lik seljaka*, pokazali su da poljoprivrednici postupno prihvaćaju nove informacijske tehnologije – više od 70% njih ima osobno računalo i priključak na internet. No, kada su u pitanju informacije koje se koriste za unaprjeđenje vlastitog poslovanja, poljoprivrednici se primarno oslanjaju na vlastito iskustvo i razgovore s drugim poljoprivrednicima. Zanimljivo je i da vlastitu obrazovanost za nove informacijske tehnologije ispitanici smatraju najmanje važnim čimbenikom uspješne poljoprivredne djelatnosti, što se ogleda i u činjenici da je u posljednje tri godine svega njih oko 6% investiralo u informatizaciju proizvodnje. Ovakvo zapostavljanje ulaganja u informatičku tehnologiju, kako to naglašava Šundalić, donekle se može objasniti i stavom ispitanika da je za razvoj poljoprivredne proizvodnje u Slavoniji i Baranji najvažnija kvalitetna državna zaštita poljoprivredne proizvodnje, iz čega se može iščitati prevladavajuća tradicijska, državno-paternalistička paradigma odnosa prema poljoprivredi. Ne temelju ovih podataka Šundalić zaključuje da se promjene u poljoprivredi, kao glavnoj djelatnosti slavonskoga ruralnog prostora, dosad nisu usmjeravale na tehnološku konkurentnost nego na državne mjere koje nemaju dugoročne razvojne karakteristike.

U zaključnom poglavlju ove knjige Šundalić postavlja retoričko pitanje – čime

opravdati teorijsko-znanstveno i praktično bavljenje selom u vremenu koje traži dinamičnost i inovativnost, koje traži sve ono što selo naizgled nije? Naznake odgovora na ovo pitanje autor nalazi u sveprisutnoj nostalgiji za seoskim načinom života, u naturocentričnosti, ali i u želji za „ljudskim dodirrom,“ i solidarnosti koja nedostaje suvremenom čovjeku. Kako je to ranije i naglašeno u knjizi, ovakva žudnja za onim najboljim u selu ne znači naivnu romantizaciju i retradicionalizaciju s povratkom na staro, nego potragu za stabilnijim oblicima identiteta koju društvene modernizacija nikad nije uspjela u potpunosti nadomjestiti utilitarnom i individualističkom orijentacijom. Sažimajući rezultate provedenog empirijskog istraživanja koji upućuju na žilavost određenih aspekata ruralnog identiteta, Šundalić zaključuje da selo može ponuditi *i* identitet *i* egzistencijalne mogućnosti te izražava želju i nadu da za Slavoniju i Baranju socioekonomski razvoj ne bude put u kulturološku neprepoznatljivost.

Željko Pavić

Nada Gosić
BIOETIČKE PERSPEKTIVE
Pergamena, Zagreb, 2011., 227 str.

Bioetičke perspektive, naziv je knjige Nade Gosić izašle u nakladi izdavačke kuće Pergamena, unutar biblioteke „Bioetika“. Iako posljednje godine bilježe značajnu produkciju knjiga bioetičke tematike (ova je knjiga već 19. samo u ovoj Pergameni-noj biblioteci), knjiga Nade Gosić zahvaća teme koje su rijetko, a neke i nikako zastupljene u bioetičkom diskursu. Utoliko